

Atrybucyjne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*

Piotr Gasparski**

*Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
Instytut Psychologii PAN*

ATTRIBUTIVE DETERMINANTS OF WILLINGNESS TO PREVENT DANGER

Abstract. The most important questions in this paper refer to the connection between attribution and the willingness to prevent danger. According to Weiner's model three attributive dimensions were distinguished: locus of control, stability, and controllability. Three types of preemptive action were distinguished. The results show that there are correlations between attributive patterns and willingness to prevent. (1) The willingness to acquire knowledge is linked to the stable pole of the attributive dimension of stability. (2) The willingness to pay for risk reduction is connected with the internal attributions. (3) The number of preemptive activities is linked to the pole controlled of the dimension of controllability.

WSTĘP

Kategorie przyczynowości

Teoria atrybucji zakłada, że jedną z podstawowych czynności intelektualnych człowieka jest szukanie praw rządzących przyrodą i zjawiskami społecznymi. Twórca teorii atrybucji, Heider, uważał, że odnalezienie związków przyczynowo-skutkowych daje człowiekowi poznawczą kontrolę nad rzeczywistością (Heider, 1958). Wyróżniał on dwie podstawowe kategorie przyczynowości:

---

* Przygotowanie niniejszego artykułu było finansowane w ramach umowy PBZ 5.1 na realizację projektu badawczego „Człowiek w obliczu katastrofy”.

** Adres do korespondencji: Instytut Psychologii PAN, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa.

przyczyny wewnętrzne, mające źródła w działającym podmiocie, i zewnętrzne – mające źródła poza podmiotem.

Kontynuacją myśli Heidera jest koncepcja *umiejscowienia kontroli* Rottera (1966; 1975). Zdaniem Rottera skłonność do postrzegania przyczyn wydarzeń w określony sposób jest stałą cechą jednostki i stanowi ważny wymiar osobowości.

Kolejną propozycję pojęciowego uporządkowania schematów przyczynowości przedstawił Weiner (1973; Weiner i in., 1972). Zaproponował on model złożony z czterech kategorii sądów atrybucyjnych ułożonych na dwóch wymiarach. Pierwszy wymiar – zbliżony do klasyfikacji Heidera i Rottera – to wewnętrzne lub zewnętrzne umiejscowienie przyczyn. Drugi – to stabilność vs. zmienność przyczyn. Weiner uważał, że zróżnicowanie przyczyn własnych sukcesów i porażek na wymiarze umiejscowienia powoduje odmienną reakcję emocjonalnych. Natomiast wymiar stabilność–zmienność związany jest z oczekiwaniami, przede wszystkim z ocenami prawdopodobieństwa wystąpienia przyszłych sukcesów i porażek.

Na podstawie dalszych badań Rosenbaum (za: Försteling, 2005) włączył do modelu Weinerja kolejny, trzeci wymiar, w związku z czym nowy model zawiera osiem (2 x 2 x 2) kategorii sądów atrybucyjnych. Tym trzecim wymiarem jest kontrolowalność (możliwość kontroli przez człowieka, intencjonalność, odpowiedzialność), który – podobnie jak umiejscowienie – odpowiada za reakcje afektywne.

Nową, trójwymiarową klasyfikację przedstawia tabela 1.

Tabela 1.
Klasyfikacja atrybucji na wymiarach umiejscowienia, stabilności i intencjonalności – za: Heckhausen i in., 1985, s. 127

Intencjonalność	Wewnętrzne		Zewnętrzne	
	stabilne	zienne	stabilne	zienne
Poza kontrolą intencjonalną	1 zdolności	2 nastrój	3 trudność zadania	4 szczęście
Pod kontrolą intencjonalną	5 typowy poziom wysiłku	6 chwilowy wysiłek bezpośredni	7 instytucjonalna ingerencja innych	8 nieoczekiwana ingerencja innych

Atrybucje a zapobieganie zagrożeniom

Przedmiotem zainteresowania artykułu jest problem związków między wizją przyczyn zagrożeń a gotowością do podejmowania aktywnej profilaktyki.

Zacznijmy od wymiaru „umiejscowienie przyczyn”. Związki między umiejscowieniem a zachowaniami pojawiają się najczęściej w studiach inspirowanych pracami Rottera (1966; 1975). Znaczna liczba badań pokazuje, że przekonania odwołujące się do przyczyn wewnętrznych (rubryki 1, 2, 5 i 6 tabeli 1) są bardziej przystosowawcze niż atrybucje zewnętrzne. Osoby dokonujące atrybucji wewnętrznych funkcjonują sprawniej, lepiej dają sobie radę zarówno w sytuacjach społecznych, jak i zadaniach czysto poznawczych. Na przykład rzadziej doświadczają stanów lękowych i depresyjnych, lepiej reagują na stres, prędzej spostrzegają ważne informacje, lepiej wykonują złożone zadania decyzyjne, są bardziej zainteresowane wydarzeniami społecznymi, lepiej przystosowane społecznie i mają wyższy status społeczny niż osoby przekonane o przyczynach zewnętrznych (Drwal, 1979; Drozda-Senkowska, 1982; Gasparski, 1979; 1989; 1997).

Wielokrotnie wykazywana wyższa wartość przystosowawcza atrybucji wewnętrznych może prowadzić do wniosku, że mają one również korzystny wpływ na zachowania związane z zapobieganiem zagrożeniom i mogą sprzyjać podejmowaniu adaptacyjnej aktywności profilaktycznej. Tymczasem dla badaczy zajmujących się ryzykiem, zagrożeniami, zarządzaniem ryzykiem i temu podobną problematyką przewaga atrybucji wewnętrznych nie jest tak jednoznaczna. Uważa się często, że atrybucje wewnętrzne, prowadzące do złudnego przeświadczenia o wpływie na zagrożenie, mogą być niekiedy poważną przeszkodą dla podejmowania przeciwdziałań (por. Gasparski, 2002; Goszczyńska, 1997).

Drugi z rozważanych wymiarów atrybucyjnych to: stabilność–zmiennność. Przykładem prac badawczych wiążących ten wymiar z profilaktyką może być badanie Eisera i współautorów (1985), którzy szukali atrybucyjnych wyznaczników gotowości do zerwania z nałogiem palenia. Z przedstawionych przez nich danych wynika, że wiązanie zagrożenia z atrybucjami stabilnymi zmniejsza chęć do profilaktyki. Dzieje się tak na skutek niskich ocen prawdopodobieństwa sukcesu. Natomiast atrybucje zmienne wiązały się z wyższymi oczekiwaniami sukcesu i większą gotowością do podejmowania prób zaprzestania palenia.

Dane przedstawione przez Eisera i współautorów (tamże) potwierdzają założenia modelu Weinera w tej jego części, która wiąże wymiar stabilności z prawdopodobieństwem subiektywnym. Zdaniem Weinera (1973) dostrzeganie przyczyn wydarzeń w kategoriach stabilnych (rubryki 1, 3, 5 i 7 tabeli 1) prowadzi do „typowych” zmian w ocenie prawdopodobieństwa subiektywnego: po porażce prawdopodobieństwo przyszłego sukcesu maleje, po sukcesie – wzrasta. Natomiast postrzeganie przyczyn w kategoriach zmiennych jest źródłem paradoksalnych zmian oczekiwań: porażka powoduje wzrost oczekiwania sukcesu, a sukces – spadek tych oczekiwań. Prawdopodobieństwo w tych analizach pełni rolę zmiennej pośredniczącej między kategorią atrybucji a zachowaniem.

Przenosząc te twierdzenia w kontekst rozważań o ryzyku i zapobieganiu zagrożeniom, możemy powiedzieć, że percepcja zagrożenia, którego przyczyny

postrzegamy w kategoriach stabilnych, będzie odporna na zmiany. Natomiast oceny prawdopodobieństwa zagrożenia, którego przyczyny postrzegamy w kategoriach zmiennych, mogą łatwo ulec zmianom – w tym również zmianom paradoksalnym.

Jeżeli więc uznamy doświadczenie zagrożenia za wydarzenie niepożądane i porażkę, atrybucje stałe mogą zdecydowanie zniechęcać do podejmowania aktywności – jakakolwiek by była, i tak nie przyniesie rezultatów.

Trzeci wymiar to przekonania o intencjonalności (kontrolowalności) przyczyn (rubryki 5-8 tabeli 1). Uzasadnione wydaje się założenie, zgodnie z którym gotowość do profilaktyki powinna się wiązać ze spostrzeganiem przyczyn nieszczęść jako podlegających intencjonalnej kontroli. Możliwość kontroli powinna zwiększać subiektywne prawdopodobieństwo skuteczności prewencji.

Założenie to nie zawsze znajduje potwierdzenie empiryczne. Odwołam się ponownie do badań nad skutecznością walki z nałogiem palenia papierosów. Badania takie przeprowadziły na kobietach przebywających w szpitalu położniczym Mullen, Pollak i Kok (1999). Jak się okazało, kontrolowalność słabiej korelowała z wytrwałością w walce z paleniem niż pozostałe dwa wymiary atrybucyjne.

Niemniej mamy wiele dowodów świadczących o tym, że przeświadczenie o intencjonalnej kontroli jest czynnikiem przystosowawczym, zdecydowanie sprzyjającym konstruktywnemu radzeniu sobie w sytuacjach trudnych. Zdaniem Taylor (1983) przekonanie o kontrolowalności pomaga w leczeniu kobietom chorym na raka piersi. Brewin i Bradley (1982) dowodzą, że kobietom w szpitalach położniczych pomagają zarówno przekonania o własnej kontroli nad sytuacją, jak również przekonania o kontroli sprawowanej przez personel. Liczne badania dowodzą również, że przekonania o kontrolowalności zapobiegają formowaniu się symptomów bezradności (Seligman i in., 1984; Wortman, Brehm, 1975).

Można zatem uznać, że atrybucje odwołujące się do możliwości kontroli będą sprzyjać gotowości do profilaktyki.

PROBLEMATYKA PRACY

Podsumowując dotychczasowe analizy można przewidywać, że gotowości do zapobiegania zagrożeniom sprzyjają następujące atrybucje dotyczące przyczyn zagrożeń: (1) biegun wewnętrzny wymiaru umiejscowienia; (2) zmienny charakter przyczyn; (3) możliwość kontroli intencjonalnej.

Niniejszy artykuł jest próbą weryfikacji tych przewidywań. Jej cele można sformułować w postaci następujących pytań badawczych:

1. Czy profilaktyka zależy od sposobu postrzegania przyczyn niebezpieczeństw. Jeżeli tak, to:

2. Jaka jest siła związku między typem atrybucji a profilaktyką.

METODA

Osoby badane

W badaniu wzięły udział 402 osoby, po około 100 z czterech miast: Katowice, Lublin, Warszawa i Wrocław. Próba była wyrównana ze względu na płeć, wiek (trzy przedziały: 18-30, 31-50 i 51-80 lat) i wykształcenie (3 przedziały: nie wyższe niż zasadnicze, średnie, powyżej średniego).

Badania prowadzono metodą ankietową. Respondenci wypełniali rozbudowany kwestionariusz, w którym pytano o różne oceny i opinie dotyczące pięciu kategorii zagrożeń związanych ze: (1) zdrowiem; (2) agresją i przestępczością; (3) finansami, pracą, bezrobociem; (4) żywiołami i katastrofami naturalnymi; (5) techniką, technologią i przemysłem.

Na potrzeby analizy założono, że gotowość do prewencji (zmienna zależna) jest funkcją atrybucji (zmienna niezależna).

Wskaźniki aktywizacji schematów atrybucyjnych

W kwestionariuszu zamieszczono pytania o następującej treści: Patrząc z perspektywy czasu na rozmaite nagłe nieszczęścia związane ze zdrowiem [w tym miejscu zamiennie pozostałe zagrożenia] na ogół okazuje się, że można ich było uniknąć, gdyby... Do każdego pytania dołączano osiem pozycji, których treść odpowiadała fasadowo treści ośmiu kategorii atrybucyjnych ze schematu Weinerja. Przedstawia je tabela 2. Przy każdej z pozycji widniała 4-stopniowa skala ocen, opisana następująco: 0 – nie, to bez znaczenia; 1 – to niezbyt ważne; 2 – tak, to dość ważne; 3 – tak, to bardzo ważne.

Tabela 2.**Pozycje kwestionariusza odpowiadające klasyfikacji atrybucji**

Intencjonalność	Wewnętrzne		Zewnętrzne	
	stabilne	zienne	stabilne	zienne
Poza kontrolą intencjonalną	1. Ofiara była osobą o specjalnych zdolnościach i odpowiednim charakterze.	2. W momencie zagrożenia ofiara była w dobrej formie i nastroju.	3. Sytuacja nie była aż tak trudna.	4. Ofierze sprzyjały los i szczęście.
Pod kontrolą intencjonalną	5. Ofiara wiedziała, co trzeba zrobić, i umiała podjąć właściwe czynności.	6. W momencie zagrożenia miała wolę działania i zdobyła się na wysiłek.	7. Odpowiednio zadbali o to właściwi ludzie lub instytucje.	8. Ofierze pomogli inni ludzie.

Każdej osobie przypisano trzy wskaźniki tendencji atrybucyjnych, zgodnych z trzema wymiarami Weinerja: (1) umiejscowienia, (2) stabilności i (3)

intencjonalności. Konstrukcję wskaźników – dość zawikłaną arytmetycznie – przedstawiam na przykładzie wskaźnika tendencji atrybucyjnej związanej z wymiarem umiejscowienia.

Dla każdej kategorii zagrożeń – na przykład kategorii „zdrowie” – policzono średnią ocenę z pozycji dotyczących umiejscowienia wewnętrznego (poz. 1, 2, 5 i 6, tabela 2). Następnie odjęto od niej średnią ocenę z czterech pozycji dotyczących umiejscowienia zewnętrznego (poz. 3, 4, 7 i 8, tabela 2). Otrzymało zatem liczbę, która mogła przybierać wartości z zakresu -3–3. Im wyższa była ta liczba, tym silniejsza skłonność do przypisywania atrybucji w kategoriach wewnętrznych.

W analogiczny sposób skonstruowano wskaźniki dla pozostałych dwóch wymiarów. Dla wymiaru stabilności wysokie liczby oznaczają skłonność do przypisywania atrybucji stabilnych; dla wymiaru kontrolowalności – skłonność do przypisywania atrybucji kontrolowalnych. Każdej osobie przyporządkowano więc 15 wskaźników (5 kategorii zagrożeń x 3 wymiary atrybucyjne).

Wskaźniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom

W badaniu wykorzystano trzy wskaźniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom. Pierwszy z nich dotyczył chęci nabywania wiedzy o prewencji.

Jedną z pozycji kwestionariusza brzmiała następująco: Załóżmy, że w Twoim mieście są organizowane kursy i szkolenia, na których można się nauczyć, jak zapobiegać nieszczęściom i łagodzić ich skutki. Czy byłbyś zainteresowany udziałem w takich kursach? Następnie wymieniano kategorie zagrożeń wraz z 4-stopniowymi skalami, opisanymi: od 0 – raczej nie, do 3 – zdecydowanie tak, bardzo. Indywidualny wskaźnik chęci nabycia wiedzy na temat prewencji mógł więc przybierać wartości z zakresu 0–3.

Dla skonstruowania drugiego wskaźnika gotowości do zapobiegania zagrożeniom wykorzystano metodę nazywaną gotowością do płacenia (*willingness to pay*). Istotą metody jest pytanie dotyczące chęci ponoszenia kosztów w celu zmniejszenia poziomu ryzyka. Metoda ta jest używana w badaniach nad ryzykiem zawodowym oraz ekonomicznymi następstwami kalectwa i śmierci w wypadkach (Gasparski, 1992; Graham, Shakow, 1981; Mishan, 1971; Thaler, Rosen, 1975), a także w psychologii ekonomicznej (Covey i in., 1998; Ryan, San Miguel, 2000).

W jednej z pozycji kwestionariusza pytano o kwoty, jakie badany gotów byłby płacić miesięcznie za dwukrotne zmniejszenie prawdopodobieństwa, że spotka go któreś z pięciu zagrożeń. Do pozycji dołączono kafeterię z kwotami do wyboru: 1 – nic, 2 – 10 zł, 3 – 15 zł, aż do 13 – 500 zł. W toku analizy nie brano pod uwagę kwot opisujących skalę – wybory dokonywane przez osoby badane traktowano jako pomiar nasilenia deklaratywnej gotowości do ponoszenia kosztów dla zmniejszenia ryzyka. Wskaźnik mógł zatem przybierać wartości z zakresu 1–13.

Kolejny wskaźnik był inspirowany badaniami Norris i jej współpracowników (Norris, 1997; Norris i in., 1999). Kwestionariusz zawierał Inwentarz Czynności Zapobiegawczych, który składał się z ośmiu pozycji dla każdej

z pięciu kategorii zagrożeń. Poniżej przedstawiam fragment inwentarza z pozycjami dotyczącymi kategorii „agresja i przestępczość”:

1. Podczas dłuższych nieobecności ktoś wyjmuję moją pocztę ze skrzynki.
2. Nie otwieram drzwi nieznanym.
3. Na wypadek włamania mam listę rzeczy wartościowych wraz z ich opisem.
4. Unikam samotnego chodzenia wieczorem po mieście.
5. Znam alarmowe telefony policji.
6. Znam swojego dzielnicowego i wiem, jak nawiązać z nim kontakt.
7. Mam dokładny scenariusz postępowania na wypadek włamania, napadu czy kradzieży.
8. Na ogół ktoś wie, dokąd idę, i może zareagować, gdyby coś mi się stało.

Osoby badane przy każdej pozycji zaznaczały odpowiedź Tak lub Nie. Wskaźnikiem Inwentarza była liczba odpowiedzi Tak. Mógł on zatem przybierać wartości z przedziału 0–8.

WYNIKI

Przypomnijmy, że zmienne niezależne w przyjętym tutaj paradygmacie to trzy wskaźniki skłonności atrybucyjnych. Natomiast zmienne zależne to gotowość do zapobiegania zagrożeniom, mierzona na trzy odmienne sposoby dla pięciu kategorii zagrożeń. Każdej z osób badanych przyporządkowano 15 wskaźników zmiennych zależnych. Dla każdej z 15 zmiennych zależnych wykonano analizę regresji, w której skłonności atrybucyjne były zmiennymi niezależnymi. Przeprowadzono zatem 15 analiz regresji. Tabele 3-5 zawierają poziom istotności współczynników *beta* dla wszystkich równań regresji. Każda z tabel dotyczy jednego z trzech pomiarów gotowości do zapobiegania zagrożeniom. Liczby w tabeli to wartości *p* współczynnika *beta* dla danej zmiennej niezależnej. Liczby w ostatnim wierszu tabeli to arytmetyczne średnie wartości *p* dla danej kolumny.

Tabela 3.

Poziom istotności współczynników *beta* w równaniu regresji, w którym zmienną zależną była chęć uczestniczenia w kursach

Zagrożenie	Umiejscowienie kontroli	Stabilność	Intencjonalność
Zdrowie	0,066	0,016*	0,084
Agresja	0,315	0,009**	0,000**
Finanse	0,984	0,277	0,666
Natura	0,003**	0,002**	0,030*
Technika	0,000**	0,050*	0,069
średnie <i>p</i>	0,274	0,071	0,170

Tabela 4.
Poziom istotności współczynników β w równaniu regresji, w którym zmienną zależną była gotowość do płacenia na rzecz redukcji zagrożenia

Zagrozenie	Umiejscowienie kontroli	Stabilność	Intencjonalność
Zdrowie	0,079	0,030*	0,208
Agresja	0,089	0,232	0,116
Finanse	0,001**	0,331	0,803
Natura	0,007**	0,015*	0,962
Technika	0,000**	0,096	0,906
średnie p	0,035	0,141	0,599

Tabela 5.
Poziom istotności współczynników β w równaniu regresji, w którym zmienną zależną była deklarowana liczba stosowanych czynności zapobiegawczych

Zagrozenie	Umiejscowienie kontroli	Stabilność	Intencjonalność
Zdrowie	0,119	0,106	0,029*
Agresja	0,851	0,172	0,014*
Finanse	0,001**	0,688	0,000**
Natura	0,950	0,044*	0,035*
Technika	0,176	0,400	0,021*
średnie p	0,420	0,282	0,020

Ponieważ tabele nie podają wielkości współczynników β , ale tylko ich istotność, należy zaznaczyć, że wszystkie korelacje między zmiennymi w równaniach miały znak „+”. Oznacza to, że gotowość do profilaktyki – tam, gdzie wartość p była istotna statystycznie – idzie w parze z atrybucjami wewnętrznymi, stabilnymi i intencjonalnymi.

Sposób przeprowadzenia analizy wyników jest nietypowy i wymaga dodatkowych wyjaśnień. Zaczynamy od tego, jak mogłyby się kształtować wartości p ? Pierwsza możliwość dotyczy sytuacji, w której nie ma związku między tendencjami atrybucyjnymi a wskaźnikami gotowości do zapobiegania zagrożeniom. Współczynniki β w równaniach regresji powinny być wówczas niskie i nieistotne statystycznie. Ich wartości p powinny być większe od 0,05. Druga możliwość miałaby miejsce wtedy, gdyby głównym wyznacznikiem gotowości do zapobiegania był tylko jeden z wymiarów atrybucji. Na przykład, jak się to przewiduje w rozdziale Problematyka pracy – umiejscowienie przyczyn. Wówczas współczynniki β w pierwszej kolumnie każdej z tabel powinny być najwyższe, a ich wartości p powinny być mniejsze od 0,05. Trzecia możliwość to silny związek wszystkich tendencji atrybucyjnych z gotowością do zapobiegania zagrożeniom. Współczynniki β powinny być wówczas wysokie, a wartości p – mniejsze od 0,05.

Tymczasem nie miała miejsca żadna z tych sytuacji. Wartości p układają się w nieoczekiwany i ciekawy wzorzec – wydaje się, że każda z atrybucji wiąże się z inną czynnością prewencyjną. Przejawia się to najbardziej wyraziście w regresjach, w których zmienną zależną była deklarowana liczba stosowanych czynności zapobiegawczych mierzona za pomocą Inwentarza (tabela 5). Bez wątplenia najważniejszą zmienną niezależną dla wszystkich pięciu kategorii zagrożeń jest tu intencjonalność. Współczynniki $beta$ w wypadku tej zmiennej zawsze są istotne statystycznie i zawsze ich wartość jest najmniejsza. Współczynnik $beta$ dla umiejscowienia przyczyn jest istotny tylko dla jednej z pięciu kategorii zagrożeń. Podobnie – tylko jeden raz na pięć równań – istotna okazała się zmienna „stabilność”.

W regresjach, w których zmienną zależną była chęć uczestniczenia w kursach (tabela 3), najważniejszą zmienną niezależną był wymiar: stabilność–zmiennność. Współczynniki $beta$ były tu istotne w czterech równaniach. Natomiast wskaźniki pozostałych dwóch wymiarów atrybucyjnych przekroczyły próg istotności tylko w dwóch równaniach.

W regresjach, w których zmienną zależną była gotowość do płacenia na rzecz redukcji zagrożenia (tabela 4), najważniejszą zmienną niezależną było umiejscowienie przyczyn. Współczynniki $beta$ tej zmiennej były istotne w trzech równaniach, a dwóch pozostawały na poziomie tendencji ($p < 0,1$). Natomiast wskaźnik stabilności był istotny tylko dla dwóch równań; wskaźnik intencjonalności w ogóle nie osiągnął progu istotności.

Przedstawione wyżej wyniki dają podstawę do wnioskowania o złożonych związkach między tendencjami atrybucyjnymi a gotowością do aktywności zapobiegającej zagrożeniom. Wydaje się, że każdy z atrybucyjnych wymiarów leży u podstaw odmiennych form gotowości.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Tabela 6 jest zbiorczym podsumowaniem wyników – przedstawia związki między wymiarami atrybucyjnymi a różnymi formami gotowości do zapobiegania zagrożeniom.

Tabela 6.
Związki między wymiarami atrybucyjnymi a różnymi formami gotowości do zapobiegania zagrożeniom

Wymiar atrybucyjny	Rodzaj zachowania zapobiegawczego
Stabilność–zmiennność	chęć uczestniczenia w kursach – nabycia wiedzy o prewencji
Umiejscowienie kontroli	gotowość do płacenia na rzecz redukcji zagrożenia
Kontrolowalność	liczba stosowanych na co dzień prostych czynności zapobiegawczych

Gotowość do nabywania wiedzy o prewencji jest związana z biegunem stałym wymiaru atrybucyjnego: stabilność–zmiennosc. Zjawisko to można interpretować, odwołując się do tradycji psychologii poznawczej w badaniach nad atrybucją.

W myśl koncepcji poznawczych człowiek, jak „naiwny” naukowiec, szuka reguł rządzących przyrodą czy zjawiskami społecznymi, aby znaleźć w nich uporządkowanie i zachować nad nimi kontrolę poznawczą. Zdaniem Heidera (1958) kontrola ta jest tym skuteczniejsza, im większa jest stabilność reguł. Znaczenie stabilności reguł w procesie przewidywania podkreślają metodolodzy. I tak na przykład Kuhn (1985) uważa, że przeszłość wyjaśniamy, odwołując się zarówno do praw stabilnych, jak i do zmiennych dystraktorów, których historię już znamy. Natomiast przyszłość możemy przewidywać, odwołując się wyłącznie do stabilnych praw ogólnych. Pogląd ten ma wsparcie empiryczne. W badaniach własnych (Gasparski, 2001) wykazałem, że zmieniając opcję z wyjaśniania przeszłości na przewidywanie przyszłości, zmieniamy również schemat atrybucyjny – przechodzimy od atrybucji zmiennych do stabilnych. Mówiąc inaczej, skuteczna wiedza musi się opierać na przeświadczeniu o stabilności przyczyn. Otrzymane wyniki są zapewne manifestacją powyższej prawidłowości.

Gotowość do płacenia na rzecz redukcji zagrożeń jest związana z biegunem wewnętrznym wymiaru umiejscowienia przyczyn. Ten związek nastrocza najwięcej trudności interpretacyjnych.

Wśród psychologów panuje powszechna zgoda dotycząca znaczenia umiejscowienia przyczyn. Elementy koncepcji Rottera (1966; 1975) są częstym przedmiotem badań – w większości z nich okazuje się, że przekonanie o wewnętrznej kontroli nad sytuacją ma ogromny wpływ na zachowanie człowieka. Spodziewano się wyniku wiążącego umiejscowienie wewnętrzne z wszystkimi formami prewencji. Tymczasem okazało się, że z dwoma formami ma ono związek relatywnie niewielki. Nie stwierdzono związków umiejscowienia z gotowością do nabywania wiedzy. Najwyraźniej w umysłach osób badanych – co jest zgodne z intuicją – wiedza jest obiektywna i nie podlega wewnętrznej kontroli podmiotu. Nie wykryto również związków tej zmiennej z podejmowaniem prostych czynności zapobiegawczych, co jest nieco trudniejsze do wyjaśnienia.

Przekonanie o umiejscowieniu przyczyn wiąże się z jedną formą profilaktyki – gotowością do ponoszenia wydatków. Niewykluczone, że można się tu odwołać do pojęcia ryzyka. Wydatek finansowy oznacza możliwość straty. Badani zdecydowali się na ponoszenie kosztów wówczas, gdy sądzili, że mają osobistą kontrolę nad sytuacją, której pieniądze dotyczą. Mówiąc inaczej, sami chcieli decydować o skuteczności zainwestowanych pieniędzy.

Trzecia forma profilaktyki, liczba stosowanych na co dzień prostych czynności zapobiegawczych, jest związana z kontrolą intencjonalną. Zjawisko to można interpretować, odwołując się do tych teorii psychologicznych, dla których ważnym pojęciem jest sprawstwo, czyli „świadoma i celowa aktywność ukierunkowana na osiągnięcie określonego skutku” (Gliszczyńska, 1983, s. 133).

Jedną z nich to rozwijana przez niektórych psychologów koncepcja naturalnych i społecznych ram interpretacji rzeczywistości (Bobryk, 1996; 1997). Interpretacja odwołująca się do ram społecznych zakłada, że pewne sytuacje są postrzegane w kategoriach przyczynowości sprawczej. Mówi się tu również o przyczynowości intencjonalnej. Interpretacja intencjonalna może się ujawniać bezpośrednio w działaniu. Jak pisze Bobryk (1997, s. 71): „Krzyknijemy «uwaga» do rozpędzonego człowieka, ale raczej nie do spadającego z góry kamienia”. Tak więc w ramach tej interpretacji niektóre działania mają sens i są skuteczne, inne zaś nie. Można wskazać na analogie między społecznymi ramami interpretacji a atrybucyjnym wymiarem kontrolowalności. Analizując tabelę 1 łatwo zauważyć, że atrybucje kontrolowalne dotyczą wszelkiej ludzkiej aktywności – nie tylko działającego podmiotu, lecz również innych ludzi.

Podsumowując – powtarzalne, skuteczne działanie może mieć miejsce jedynie wtedy, gdy podlega determinowaniu sprawczemu i poddaje się ludzkim intencjom. A zatem chcemy się czegoś uczyć, pod warunkiem że wiedza jest oparta na stabilnych przesłankach. Płacić gotowi jesteśmy wtedy, gdy sami decydujemy o swoich pieniądzach. Podejmujemy czynności zapobiegawcze wtedy, gdy kontrola nad nimi „leży w ludzkiej mocy”.

Uważam, że mamy tu do czynienia z ważnym zjawiskiem. Układ wyników świadczy o spójności między subiektywną wizją sytuacji a deklarowaną gotowością do działania. Określony sposób postrzegania przyczyn zagrożeń jest skorelowany ze specyficznym zabiegiem prewencyjnym. Najwyraźniej dla osób badanych dany sposób asekuracji jest właściwy nie w każdej sytuacji. Są sposoby lepsze i gorsze, należy zatem wybrać ten, który w konkretnych warunkach będzie najodpowiedniejszy. Oba elementy – przeświadczenie o charakterze przyczyn, jak i gotowość do profilaktyki – są zapewne przejawem poznawczego ustosunkowania do sytuacji.

Płynie stąd istotny wniosek dla specjalistów zajmujących się informacją o zagrożeniach i realizacją programów mających na celu nakłanianie ludzi do stosowania działań zabezpieczających. Należy dążyć do tego, aby w oczach uczestników takich programów obraz zagrożenia i charakter aktywności prewencyjnej były koherentne, co daje podstawę do przeświadczenia o skuteczności prewencji. Po pierwsze, powinniśmy wiedzieć, jak jest spostrzegane zagrożenie i jego przyczyny, i w odpowiedni sposób kształtować informacje o profilaktyce. Po drugie, właściwie dobierane argumenty na rzecz konkretnej formy profilaktyki mogą wpływać na przekonanie o jej skuteczności i dopasowaniu do sytuacji zagrożenia.

BIBLIOGRAFIA

- Bobryk, J. (1996). *Reprezentacja, intencjonalność, samoświadomość*. Warszawa: Znak-Język-Rzeczywistość.
- Bobryk, J. (1997). *Apercepcja rzeczywistości społecznej*. [W:] I. Kurcz, J. Bobryk (red.), *Percepcja i interpretacja społecznej i politycznej sytuacji w Polsce* (s. 69-90). Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Psychologii PAN.

- Brewin, C., Bradley, C. (1982). Perceived control and the experience of childbirth. *British Journal of Clinical Psychology*, 21, 4, 263-269.
- Covey, J., Jones-Lee, M. W., Loomes, G., Robinson, A. (1998). Valuing the prevention of food-borne illness: Some limitations of consumers 'willingness to pay'. *Risk Decision and Policy*, 3, 3, 245-260.
- Drozda-Senkowska, E. (1982). Umiejscowienie kontroli a spostrzeganie nieoczekiwanych informacji. *Studia Psychologiczne*, 20, 2, 89-99.
- Drwal, J. (1979). Opracowanie kwestionariusza Delta do pomiaru poczucia kontroli. *Studia Psychologiczne*, 18, 1, 67-82.
- Eiser, J. R., van der Pijl, J., Raw, M., Sutton, S. R. (1985). Trying to stop smoking: Effects of perceived addiction, attributions for failure, and expectancy of success. *Journal of Behavioral Medicine*, 8, 4, 321-341.
- Försteling, F. (2005). *Atrybucje. Podstawowe teorie, badania i zastosowanie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gasparski, P. (1979). Rola przekonania o sterowności w podejmowaniu decyzji sekwencyjnych. *Zeszyty Naukowe Instytutu Psychologii UW*, 14, 76-90.
- Gasparski, P. (1989). Internal-external control of reinforcement and some probabilistic and thinking indices. *Studia Psychologica*, 31, 3, 215-222.
- Gasparski, P. (1992). Kadra kierownicza wobec ryzyka zawodowego pracowników. [W:] T. Tyszka (red.), *Psychologia i bezpieczeństwo pracy* (s. 258-286). Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Psychologii PAN.
- Gasparski, P. (1997). Wiara w sukces i gotowość do działania na przekór porażkom. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 398-412.
- Gasparski, P. (2001). Wyjaśnianie i przewidywanie – zmiana schematu atrybucyjnego. *Studia Psychologiczne*, 39, 25-39.
- Gasparski, P. (2002). Umiejscowienie kontroli a gotowość do zapobiegania zagrożeniom. *Czasopismo Psychologiczne*, 8, 1, 87-94.
- Gliszczyńska, X. (1983). Poczucie sprawstwa. [W:] X. Gliszczyńska (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego* (s. 133-166). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo PAN.
- Goszczyńska, M. (1997). *Człowiek wobec zagrożeń*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Graham, J., Shakow, D. (1981): Risk and reward: Hazard pay for workers. *Environment*, 23, 8.
- Heckhausen, H., Schmalz, H-D., Schneider, K. (1985). *Achievement motivation in perspective*. Nowy Jork: Academic Press.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Kuhn, T. S. (1985). *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*. Warszawa: PIW.
- Mishan, E. J. (1971). Evaluation of life and limb: A theoretical approach. *Journal of Political Economy*, 79, 4, 687-705.
- Mullen, P. D., Pollak, K. I., Kok, G. (1999). Success attributions for stopping smoking during pregnancy, self-efficacy, and postpartum maintenance. *Psychology of Addictive Behaviors*, 13, 3, 198-206.

- Norris, F. H. (1997). Frequency and structure of precautionary behavior in the domains of hazard preparedness, crime prevention, vehicular safety, and health maintenance. *Health Psychology*, 16, 6, 556-575.
- Norris, F. H., Smith, T., Kaniasty, K. (1999). Revisiting the experience-behavior hypothesis: The effect of hurricane Hugo on hazard preparedness and other self-protective acts. *Basic and Applied Social Psychology*, 21, 1, 37-47.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80 (cały numer).
- Rotter, J. B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 56-68.
- Ryan, M., San Miguel, F. (2000). Testing for consistency in willingness to pay experiments. *Journal of Economic Psychology*, 21, 3, 305-317.
- Seligman, M. E. P., Peterson, C., Kaslow, N. J., Tannenbaum, R. L., Alloy, L. B., Abramson, L. Y. (1984). Attributional style and depressive symptoms among children. *Journal of Abnormal Psychology*, 83, 235-238.
- Taylor, S. E. (1983). Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation. *American Psychologist*, 38, 11, 1161-1173.
- Thaler, R., Rosen, S., (1975). The value of saving a life: Evidence from labor market. [W:] N. E. Terleckyi (red.), *Household, production and consumption* (s. 265-298). New York: National Bureau of Economic Research.
- Weiner, B. (1973). *Theories of motivation. From mechanism to cognition*. Chicago: Markham.
- Weiner, B., Heckhausen, H., Meyer, W. V., Cook, R. E. (1972). Causal ascriptions and achievement behavior: Conceptual analysis of effort and reanalysis of locus of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 239-249.
- Wortman, C. B., Brehm, J. W. (1975). Responses to uncontrollable outcomes: An integration of reactance theory and the learned helplessness model. [W:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology* (s. 277-336). New York: Academic Press.